

Сучасне українське етикетне спілкування (на матеріалі сучасної української прози)

Спілкування – це соціально-психологічне явище, яке вміщує в себе багатоманіття духовних та матеріальних форм життєдіяльності людини та є її основною потребою [1, с. 3]. Процес спілкування визначається моральною культурою особистості, тобто рівнем моральної свідомості, досконалістю моральних відносин з оточуючими, культурою етикету [2, с. 10].

Поняття “етикет” визначається як сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього вияву ставлення до людей (поводження з оточуючими, форми звертання та привітання, поведінка у громадських місцях, манери та одяг) [3, с. 69]. Ми розглядатимемо мовленнєвий етикет українців, опираючись на сучасну українську прозу ХХІ ст.

Проблемою етики та міжкультурного й національного спілкування займалися такі вчені-дослідники, як М.Н.Ночевник [1], В.І.Саф’янов [2], Н.І.Формановська [3] та ін. Проте етикетні ситуації спілкування, зафіксовані в сучасній українській прозі, ще не були предметом спеціального дослідження. У цьому полягає актуальність нашої роботи.

Мовленнєвий етикет – важливий елемент будь-якої національної культури. Національна специфіка мовленнєвого етикету дуже яскрава в різних країнах. Українці на питання: *Як справи?* – віддають перевагу нейтральній відповіді: *Нічого!* [3, с. 226-229]. Наприклад:

- *Ну що, Глібчику-хлібчику? Як настрій?*
- *Нормальний, все гаразд. Які в нас сьогодні плани?*
- *Плани чудові. Можу тебе порадувати.* (Покальчук, с. 75)

Привітання дуже яскраво характеризують національну культуру мови. Так, українці, вітаючись, використовують такі вирази: *Добрий день! Добрий вечір! Ласкаво просимо! Хліб-сіль! Ласкаво просимо до нашого столу!* та ін [3, с. 231]. Наприклад:

[...] *Уздрівши Максима, сина вчителя, юрба неначе зітхнула, збадьорилась і забула те, що подумалось, те, що було сказано.*

- *Добрий день!* – привіталась Оксана.
- *Добрий день!* – привітався Максим.
- *Добрий день! Добрий день! Добрий день!* – посипались різнозвучні, різнобарвні голоси.

(Франків, с. 75)

Звертання – найяскравіший етикетний знак. Дуже важливо визначити, з ким розмовляє адресат. У досліджуваному матеріалі нами виявлені такі основні ознаки співрозмовника: стать, вік (*Юначе!*), професійна приналежність (*Товаришу міліціонер!*), рівень освіченості та проживання в місті чи селі.

В українській мові, якщо адресат незнайомий або малознайомий, у ролі звертання використовуються такі форми: *Вибачте...; Пробачте...; Будьте ласкаві...; Пане...; Товаришу...; Юначе; Дівчино; Хлопче;* Наприклад:

- *Будьте ласкаві, хвилинку!*
- Він застановився, повернув голову. Жінка вийшла з-за прилавка:*
- *Ви пам’ятаєте стрієву дочку?* (Франків, с. 26)

Якщо ж адресат знайомий адресантові, можна використовувати такі форми звертання: *Бабусю; Дідусю; Мамо; Тату; Сестре; Брате.* Звертання з власними іменами: *Олено; Миколо, Сергію, Олександрє.* Можлива формула звертання до знайомого: *пане + прізвище, а також за ім’ям та по батькові.* У сучасній літературі знаходимо такі приклади:

1. – *Тату, я за тобою скучила.*
- *Я за тобою теж, Ірусю. І дуже.*
- *Я тебе люблю, чекай нас.*
- *Я вас теж люблю. Чекаю.* (Покальчук, с. 75)

2. – *Вибач, батьку, знаю – боляче. Даруй необачну, вирвалось. Чоловік у столиці – на симпозиумі, а свекри на курорті. – Було хотіла вже вийти до кухні.*

- *Роксолянко!*
- *Що, татусю?* (Франків, с. 90)

3. – *Максиме Григоровичу, ідіть, на вас чекають. А я тут, відповідно, все оформлю та позачиняю. Наш культуролог дотримується строгого режиму. Вже спить.*

- *Не будить його, – усміхнувся Максим.* (Франків, с. 145)

Мовлення та етикет пов'язані найтіснішим способом. Манера мовлення, стиль, дозвіл чи заборона говорити одне і не говорити інше, вибір мовних засобів як маркування своєї приналежності до середовища – все це помітно в наших повсякденних мовленнєвих проявах [3, с. 66].

Ці поняття регулюють та показують відносини членів суспільства за такими лініями: свій – чужий, вищий – нижчий за званням, старший – молодший, далекий – близький, знайомий – незнайомий і навіть приємний – неприємний. Наприклад, хлопець, який прийшов до гуртка, може сказати своїм приятелям: *Здоровенькі були, хлопці!* або *Привіт!* Таким чином він ставить себе на одному рівні з товаришами, демонструє грубувато-фамільярну тональність звертання, що притаманна підліткам, немов кажучи: “Я свій, близький”. Навряд чи він звернеться так до свого керівника, адже це порушує норми рольових відносин. Інакше людина виявить неввічливість. “Словник з етики” визначає поняття ввічливості так: “...моральна якість, що характеризує людину, для якої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки та звичним способом обходження з оточуючими”. Отже, якщо ввічливість – це форма прояву поваги до іншої людини, то повага власне передбачає визнання гідності особистості, чуйність, делікатність. Якщо з цієї точки зору розглянути приклад *Здоровенькі були!*, то можна зазначити, що в цьому звертанні немає спеціального відображення поваги, є лише знак входження в мовленнєвий контакт “свого”, “рівного” при фамільярних відносинах [3, с. 72-73].

1. – *Привіт вам, мешканці пекла!* – гукнув Макс й виставив на стіл пляшку коньяку. Компанія задоволено загула, зарухалася, звільняючи місця новим гостям [...]. (Роздобудько, с. 50)

2. – *Привіт, зраднику!* – вигукнули приятелі майже разом та з цікавістю подивилися на Владу [...]. (Роздобудько, с. 129)

Соціопсихологічною основою мовленнєвої поведінки українців є їх соціальна роль. Тут беруться до уваги місце проживання, ступінь освіченості, професія, статус на роботі, сімейний стан тощо, а також такі антропологічні фактори, як стать, вік, темперамент, стан здоров'я, зовнішній вигляд та ін. [2, с. 10].

Дослідження показують, що вибір мовних засобів у дискурсі певною мірою залежить від статі адресата. Жінки частіше за все обирають форми зі зменшувально-пестливими суфіксами, будують оціночні та емоційно-експресивні вислови; їх мова більш м'яка, вони рідше за чоловіків використовують грубі вирази; існують типово жіночі та чоловічі риси в інтонації [3, с. 45]. У досліджуваній літературі зустрічаємо такі приклади:

1. *Мишка засміялася:*

– *Недаремно ж бо я Мишка! Хочеш жуїку?*

– *Давай, мій гризунчику!* – засміялася Ліля. (Юхно, с. 12)

Деякі психологи зауважують, що жінки частіше за чоловіків заперечують співбесідникові, не погоджуються (навіть через дрібниці). Але на чоловіків, як правило, з більшою силою діє морально-психологічний фон спілкування. Американський психолог Іствуд Атватер зауважує, що чоловіки більш схильні до того, щоб концентрувати свою увагу саме на змісті розмови, тоді як жінки приділяють більше уваги самому процесу. Зазвичай чоловіки уважно слухають лише 10 – 15 хвилин, після чого починають слухати самого себе і шукати, що можна додати до предмету бесіди [2, с. 11].

Ознака віку поділяє суспільство на дітей, молодь, середнє та старше покоління. Мовлення людей середнього віку більш багате та найменш пов'язане з віковими межами.

– *Пане товаришу, маєте щось курити?*

Оглянувся. Побачив старого, похиленого з костуриком, в кирзових чоботах, солдатських штанах і сорочці. Витягнув з кишені пачку “Львова”.

– *Я не пан, – зауважив.*

– *Не вмю звертатись на “гей” чи “ей, гражданин”. Або тільки “товаришу”, бо який я вам, а ви мені товариш? Чи ще як? Пан – хто має здоров'я, кого шанують, хто гарно одягнений.* (Франків, с. 22)

Люди похилого віку більше піддаються образам, більш роздратовані, недовірливі в спілкуванні, вимагають обов'язкового виявлення поваги по відношенню до себе, при цьому бажають, щоб поважали не лише їх особисте Я, але й досвід, знання, вчинки. Діти ж зазвичай вимагають визнання дорослими недоторканості їх Я [2, с. 11].

За місцем проживання можемо виокремити представників міського та сільського населення. Найбільш яскраво простежуються відмінності в спілкуванні представників старшого покоління [3, с. 48].

За структурою мовлення та за формою звертання можна легко визначити, до якої професії на

лежить адресант, наприклад:

Максим підійшов до машини. З багажника взяв портмоне. Вийняв посвідчення – подав міліціонеру. Міліціонер – пополотнів. Смикнувся. Відкозиряв.

– *Дозвольте запитати?* – пролепетав.

– *Дозволю.* (Франків, с. 43)

Ще одна постійна ознака – ступінь освіченості комунікантів. В українській культурі спілкування, як і в будь-якій іншій, виділяють носіїв літературної (правильної, грамотної) мови та носіїв просторіччя, тобто мови недостатньо грамотної, неправильної [3, с. 49].

Соціологи виокремлюють серед етикетних ситуацій спілкування такі ознаки, як змінні, ситуативні ролі. До них належать такі, як пішоход, пасажир, покупець, пацієнт, клієнт та ін., які, в залежності від ситуації в даний момент, можуть змінюватися. Але, знаходячись в тій чи іншій ролі, комуніканти поводять себе по-різному. Наприклад: *Чи не були б ви так люб'язні децю посунутись?* Тут ми бачимо пасажира, інтелігента старшого покоління, що ніяк не відповідає культурі невихованого юнака.

Українці схильні до того, щоб робити один одному компліменти, що оцінюється оточуючими як позитивні якості особистості. Наприклад: *Яка гарна людина – завжди вітає мене зі святами; Гарна у вас дочка – завжди з усіма вітається.* Але з аналізованого матеріалу можна зробити висновок, що компліменти поділяються за ступенем виявлення щирості. Наприклад, більшість наведених компліментів сповнені щирістю та містять у собі позитивну оцінку партнера:

– *Ти чуйна дівчина, – сказав. – Шкода, коли станеш пустирем. Ідемо.* (Франків, с. 73).

Зустрічаються компліменти, що містять перебільшену характеристику та позитивну оцінку адресата, проте вони не поступаються щирістю вищенаведеним прикладам:

– *Ви геній, Борисе Петровичу, ви просто геній!*

– *Маринко, не перебільшуй! Я лиш часом відчуваю, що треба робити, от і все.* (Покальчук, с. 80).

А ще в українській комунікації мають місце компліменти нещирі – лестощі. Проте такі випадки майже не зустрічаються в аналізованій прозі.

Особливе місце в етикетному спілкуванні займають знаки виявлення уваги, що здатні заспокоювати, чинити психотерапевтичні дії, наприклад: *дякую, будь ласка, вибачте* [3, с. 74]. Отже, вони не відрізняються певним емоційним забарвленням. Наприклад:

1. – *Проведу вас, – невпевнено запропонував чи висловив бажання.*

– *Дякую, – відповіла. – Я сама.* (Франків, с. 38)

2. *Він розчулився. За що гроші? Малюк злизував шоколад із морозива, тримаючи, як сонечко, долоньку із копійками.*

– *Мамі повернеш гроші, – сказав, гамуючи схлип.*

– *Дякую, – пролепетало хлопчєня і побігло, радісне, як лошатко весною.* (Франків, с. 24)

У ситуації знайомства завжди присутня готовність уступити в контакт незалежно від того, чим вона викликана – з ділових міркувань, необхідністю чи особистою симпатією, чи просто добрим ставленням. Зазвичай українці використовують такі фрази-кліше: *Давайте познайомимось!; Хочу з вами познайомитися!; Мені б хотілося з вами познайомитися!; Дозвольте з вами познайомитися!*

Офіційними, стилістично підвищеними виразами є такі: *Дозвольте подякувати; Дозвольте звернутися з проханням* та ін. Таке виявлено нами і в аналізованій прозі:

– *Пробачте, – сказав Ярик. – Я не звик пити сам... Дозвольте пригостити?* (Роздобудько, с. 117)

В українському мовленні при знайомстві прийнято називати своє ім'я, по батькові, прізвище в називному або орудному відмінку, наприклад:

1. – *Петре... не знаю, як по батькові, – перший розвів руками.*

– *Назвіть просто Петром. Я художник. Цього досить. Шана не тому, коли батька згадують. Може, син не гідний того, а може навпаки бути. То навіщо так. Досить імені.*

– *А я, Петре, просто вчитель, Данило...* (Франків, с. 167)

2. – *Тепер – Максим Григорович, голова колгоспу “Правда”. А вас як звати?*

– *Гнат Якович!*

– *Це ваш пост?*

– *Так точно!* (Франків, с. 128)

Таким чином, рівень культури спілкування визначається не тільки досконалістю окремих сторін чи аспектів спілкування, він залежить і від гармонійного поєднання й розвинутості цих

елементів культури спілкування.

Дослідивши особливості етикетних ситуацій спілкування в українській культурі, можна виділити та узагальнити специфіку однойменної культури та менталітету. Гідним підґрунтям для цього є сучасна українська проза, де знаходимо весь спектр традиційних українських фраз-кліше. Сучасна українська проза дає нам, крім традиційних, ще й надзвичайно багаті й колоритні з мовознавчого погляду зразки спілкування, що можуть бути використані мовцями у повсякденному житті.

Література

1. Ночевник М.Н. Культура и этика общения. – Т.: Узбекистан, 1985. – 192 с.
2. Сафьянов В.И. Этика общения. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
3. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет. – М.: Издательство. ИКАР, 2004. – 236 с.

Список джерел фактичного матеріалу

1. Покальчук Ю.В. Анатомія гріха. – Харків: Фоліо, 2008. – 251 с.
2. Роздобудько І. Останній діамант міледі: Авантюрний детектив. – Харків: Фоліо, 2006. – 222 с.
3. Франків Л.В. Зіткнення: Повість. – Львів: Каменярь, 2002. – 170 с.
4. Юхно М. Наяда. – К.: Факт, 2000. – 175 с.

Андрєєва А.В.

*Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка
Науковий керівник – к. філол. н. ЛуньоваТ.В.*

Втілення концепту ЖІНКА у романі Дена Брауна “Ангели і демони”

Людина в суспільстві постає у двох іпостасях – чоловік та жінка. Опозиція “чоловіче – жіноче” є фундаментальною для людської культури. Проблемами і питаннями, пов’язаними з цією опозицією займаються гендерні дослідження.

Гендерні дослідження – міждисциплінарна дослідницька практика, що використовує пізнавальні можливості теорії соціальної статі (гендеру) для аналізу суспільних явищ та їх змін [2]. Дослідження гендерних стосунків – невід’ємна частина більшості соціальних та гуманітарних наук, при цьому різні науки та наукові спільноти володіють різним рівнем чутливості до включення гендерної тематики у своє інтелектуальне поле. Найбільш гендерно-сензитивними виявляються антропология, психология, соціология, філология, філософія [3, с. 120].

У становленні лінгвістичної гендерології особливого значення набули праці, які розглядали гендер як присвоєння особистістю ідеалізованих норм мови, за якими відрізняється соціальна стаття людини у даній культурі. Переконавання, що існують у всіх суспільствах, про суттєву відмінність між чоловіком та жінкою і виконання ними різних соціальних ролей певним чином фіксуються у мові [5, с. 127].

Поряд із гендерним аспектом знаходиться питання щодо стереотипів у нашому суспільстві. Уперше термін *стереотип* використав у 1922 році класик американської журналістики Уолтер Ліппман, намагаючись цим словом описати метод, за допомогою якого суспільство намагається категоризувати людей [3, с. 109]. У Ліппман уважав, що стереотип:

- ✓ простіший за реальність;
- ✓ не формулюється самостійно, а про нього дізнаються;
- ✓ є брехливим у більшій чи меншій мірі;
- ✓ живучий [6].

Навіть якщо люди впевнені, що стереотип не збігається з дійсністю, вони схильні не відмовлятися від нього, а стверджувати, що виняток лише підтверджує правило. Д.Ісламова визначає стереотип, як схематичне стандартизоване уявлення про соціальне явище, зазвичай емоційно наділене та володіє високою стійкістю [2].

Раніше в американському суспільстві існували наступні гендерні стереотипи: жінки в основному піклуються по господарству, зайняті вихованням дітей, оберігають тепло домашнього вогнища, чоловік – захисник Батьківщини та власної родини [2]. У соціальній сфері відбулися зміни, які стосуються всього американського суспільства, а особливо, жінки. Тепер, згідно стереотипу, жінкам притаманні наступні риси: влаштування власної кар’єри, сміливість, непомірний потяг до покупок, марнотратство, прагнення до матеріальних багатств тощо [2].

Незважаючи на те, що жіночі дослідження поклали початок гендерному питанню і значна